

O‘ZBEK XONLIKLARI HARBIY SALOHIYATINI O‘RGANISH

Choriyev Bexro‘z Abduqodir o‘g‘li

Termiz davlat pedagogika instituti

4-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbek xonliklari davridagi harbiy salohiyatning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklarining harbiy tuzilmasi, qo‘shin tarkibi, qurol-yarog‘lari, harbiy boshqaruv tizimi hamda mudofaa siyosati tarixiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, xonliklarning tashqi tahdidlarga qarshi kurashdagi imkoniyatlari, harbiy islohotlari va harbiy salohiyatning davlat barqarorligini ta‘minlashdagi o‘rni ochib beriladi. Tadqiqot natijalari O‘zbek xonliklari harbiy tarixini chuqurroq o‘rganish va baholashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbek xonliklari, harbiy salohiyat, Buxoro xonligi, Xiva xonligi, Qo‘qon xonligi, qo‘shin.

Kirish

O‘zbek xonliklarida harbiy salohiyatning tarixiy shakllanishi Shayboniylar davri bilan bog‘liq siyosiy konsolidatsiya jarayonlarida aniq ko‘rinadi. XVI asr boshida Movarounnahr va Xorazm hududlarida hokimiyat uchun kurashlar qabilaviy otliq guruhlarining harbiy roli oshishiga olib keldi. Tezkor reydlar, qarshi hujum va qamal taktikalari rivojlangan bo‘lsa, shahar markazlarida qal‘a mudofaasiga tayangan piyoda garnizonlar va o‘qotar qurollar asta-sekin shakllana boshladi. Shayboniylar va keyingi Ashtarxoniylar davrida markazlashuv darajasi o‘zgarib turgan: ba‘zan viloyat hokimlarining mustaqil harbiy resurslari kuchaygan, ba‘zan esa markaz qo‘shin yig‘ish va ta‘minot bo‘yicha qat‘iy tartib o‘rnatishga intilgan.

Mang‘itlar sulolasi hokimiyat tepasiga kelgan dastlabki yillarda Buxoro amirligida muntazam qo‘shin mavjud emas edi. Amirlikda mavjud bo‘lgan oz sonli harbiylar asosan amir va uning a‘yonlarini qo‘riqlash hamda shahar osoyishtaligini ta‘minlash vazifasini bajarish bilan cheklangan. Urush va nizolar yuzaga kelganda, amirning buyrug‘i bilan xalq lashkarlari safga chaqirilib, harbiy harakatlarga jalb qilinar edi. Temuriylar saltanatining parchalanishidan XIX asrning birinchi choragigacha Buxoro qo‘shinlari tarkibida katta o‘zgarishlar kuzatilmagan. Amir Shohmurod (1800-yillarning boshlarida) davrida qo‘shin ikki qanotga bo‘lingan: so‘l qanotga mang‘it, kenegas, keroit, do‘rman, qo‘ng‘irot, qiyot, qirg‘iz, xitoy, qipchoq, o‘taji, turkman, arlot, qalmoq, uyg‘ur, mo‘g‘ul, qori, hofiz va o‘g‘lon urug‘lariga

mansub dastalar joylashtirilgan. Chap qanot esa qatag'on, saroy, yabu-yabg'u, bahrin, jaloir, qang'li, yuz, ming, paymon, qarluq, berkut, qo'rchi, arg'un, og'lon, qalliq, fulodchi, qirq, olchin, mojar, chinboy, bedoyil, as, jibirg'in, qilgiy, timoy, masid, tar, bog'lon, iloji, tugut va shogirdpesha guruhlaridan tashkil topgan. Buxoro amirligidagi kabi, Qo'qon xonligida ham qo'shin tarkibi hududiy va urug'-aymoq manbalariga qarab shakllangan. Har bir dastada askarlar soni bir xilda bo'lmagan; mavjud resurslar, amirlikdagi nufuz va mahalliy imkoniyatlar qo'shin soniga ta'sir qilgan. Bundan tashqari, qo'shin tarkibida turli davlatlar fuqarolari, harbiy asirlar, qullar va boshqa ijtimoiy toifa vakillari ham xizmat qilgan. Amir Nasrullo (1827–1860) davrida qo'shin tuzilishi ancha tartibli ko'rinish oldi. Harbiy asirlardan iborat 80 kishilik guruh va 700 kishilik harbiy bo'linmalar mavjud bo'lib, ular 7 dastaga bo'lingan. Har bir dasta ellik boshiga bo'linib, o'nliklarga va har bir o'nlik dahboshi tomonidan boshqarilgan; yuzboshiga yordamchi harbiy mansabdor tayinlangan. Ta'kidlash joizki, Nasrullo mang'it amirlari orasida birinchi bo'lib piyoda sarbozlar tarkibidan to'pchilardan iborat doimiy harbiy bo'linma tashkil etdi.

Xonliklar harbiy tizimining institutsional "yadrosi" asosan otliq qo'shinlar bo'lgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan harbiy mehnat taqsimoti kuchaydi. Harbiy lashkar safarbarligi ko'pincha qabilaviy-siyosiy tuzilmalar, bekliklar, yurtboshilar orqali amalga oshirilgan; ularga qo'shimcha ravishda saroyga yaqin sodiq guruhlar, qo'riqlash bo'linmalari va qal'a garnizonlari shakllangan. Harbiy boshqaruvda unvonlar va lavozimlar (masalan, lashkarboshi, mingboshi, yuzboshi kabi bosqichlar) amaliy ehtiyojdan kelib chiqib, turli xonliklarda turlicha mazmunga ega bo'lishi mumkin. XIX asr boshlarida Xiva xonligida Muhammad Rahimxon I hukmronligi davrida 2000 nafar askardan iborat muntazam qo'shin tuzilgan. Ushbu qo'shin, xon navkarlari deb atalgan bo'lib, tinchlik davrida xon va uning oilasini himoya qilish vazifasini bajarardi. Afsuski, Xiva muntazam qo'shinida maxsus harbiy libos tizimi mavjud bo'lmagan.

Qo'qon xonligida esa harbiy tizim ikki asosiy qismdan iborat bo'lgan: muntazam (askariya) va nomuntazam bo'linmalar. Muntazam qo'shin tarkibiga sipoh (otliq), to'pchilar va sarbozlar (piyodalar) kirgan. Harbiy liboslar esa qizil va moviy chopon, sariq shim hamda oq salla kabi elementlardan tashkil topgan. Nomdor jangchilarning himoya aslahasi halqa-parchinli sovutlar, yumaloq konussimon dubulg'alar, tirsakbandlar, oyoqlarni himoya qiluvchi vositalar va qalqonlardan iborat bo'lgan. XVI–XIX asrlarda qurol-yarog' faqat mahalliy qurolsoz ustalar tomonidan tayyorlanmasdan, balki Eron, Rossiya, Jung'oriya va G'arbiy Yevropa davlatlaridan ham import qilingan. Shu bilan

birga, xonliklardagi qurolsoz ustalar tomonidan ishlab chiqarilgan qurol-aslahalar boshqa davlatlarga ham sotilgan, bu esa markaziy Osiyoda harbiy texnologiyalar almashinuvi va savdoning rivojlanishiga xizmat qilgan.

Harbiy tizimning muhim bo'g'ini – qal'a va mudofaa infratuzilmasidir. Shaharlar atrofidagi devorlar, darvozalar, minoralar, ariq va handaqlar, shuningdek strategik nuqtalardagi rabot va qo'rg'onlar xonliklar mudofaasida katta rol o'ynagan. Qal'a tizimi ikki vazifani bajargan: birinchisi, tashqi hujumga qarshi mudofaa; ikkinchisi, ichki tartibni ushlab turish, ya'ni bekliklar va mahalliy guruhlarini nazorat qilish. Qal'alarni saqlash esa doimiy xarajat talab etgan: ta'mirlash, garnizonni oziqlantirish, qurol-aslaha zaxirasini yangilash. Qal'a tizimining samaradorligi ko'pincha suv ta'minoti va transport imkoniyatiga bog'liq bo'lgan, chunki uzoq qamal sharoitida suv va oziq-ovqat zaxirasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu masala ayniqsa cho'l va yarim cho'l mintaqalarida dolzarbroq bo'lib, harbiy strategiyada "suv nuqtalari"ni nazorat qilishning o'rni yuqori bo'lgan. Shuning uchun xonliklar harbiy salohiyatini baholashda, faqat qo'shin va qurol emas, balki qamalga chidamlilik, zaxira yaratish va muhandislik imkoniyatlarini ham kiritish lozim.

Harbiy tizimlar o'z davrining siyosiy-iqtisodiy muhitida ma'lum mantiqqa ega bo'lgan: chegaralarni nisbatan nazorat qilish, ichki tartibni ushlab turish, savdo yo'llarini himoya qilish, raqib xonliklar bilan kuch muvozanatini ta'minlash kabi vazifalar bajarilgan. Xonliklar tajribasi, ayniqsa safarbarlikning moslashuvchan mexanizmlari, qal'a-mudofaa tarmog'i, diplomatiya va harbiy ittifoqlar orqali xavfsizlikni boshqarish usullari nuqtayi nazaridan qimmatli ilmiy material beradi. Metodologik asos sifatida mikro-tarixiy yondashuvni ham qo'llash mumkin: masalan, alohida bir hududiy qal'a garnizonining ta'minoti, ma'lum bir yurishning logistika yo'nalishlari yoki aniq bir qurol ustaxonasining ishlab chiqarish ko'lami tahlili umumiy tizim haqida muhim xulosalar chiqarishga yordam beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, O'zbek xonliklarining harbiy salohiyati davlat xavfsizligi va hududiy yaxlitligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etgan. Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklari o'z davrining siyosiy hamda harbiy talablaridan kelib chiqib qo'shin tuzilmasini shakllantirgan, harbiy boshqaruv tizimini takomillashtirishga intilgan va mudofaa inshootlarini rivojlantirgan. Biroq muntazam armiya tizimining yetarli darajada shakllanmaganligi, zamonaviy qurol-yarog'larning kamligi hamda ichki siyosiy nizolar harbiy qudratning zaiflashishiga sabab bo'lgan. Shunga qaramay, xonliklar harbiy merosi Markaziy Osiyo harbiy san'ati va davlatchilik tarixining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. O'zbek xonliklari harbiy salohiyatini o'rganish nafaqat

o‘tmish harbiy tajribasini anglash, balki milliy tariximizning muhim sahifalarini yoritishda ham katta ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. B. Ismoilova. Buxoro amirligi va harbiy ishlar tarixi. Toshkent: Fan, 2005, B. 33–38.
2. R. Nabiev. Qo‘qon xonligi tarixi. Toshkent: Fan, 1973, B. 110–115.
3. Rajabov Q. „O‘rta Osiyoda harbiy ish va qurol-yarog‘ tarixi”. Samarqand, Zarafshon, 2011, 109-bet.
4. Sadriddin Ayniy. Buxoro mang‘it amirligining tarixi. Toshkent: 1921.
5. Абдурахимов М.А., *Бухоро амирлиги тарихи (XVIII–XIX асрлар)*, Тошкент, Ўзбекистон, 2002, 121-бет.